

Mariusz Cieśla (Wrocław)

**ZBROJOWNIA RADZIWIŁŁÓW Z NIEŚWIEŻA
I BROŃ ZWIĄZANA Z POLSKĄ
W ZBROJOWNI HIGGINS'A W WORCESTER,
PHILADELPHIA MUSEUM OF ART
I THE FITZWILLIAM MUSEUM W CAMBRIDGE.**

Kontynuując poszukiwania starej broni¹, będącej kiedyś w posiadaniu rodziny Radziwiłłów i związanej z Polską, w tej publikacji zostaną przedstawione polonika będące obecnie w Higgins Armory Museum w Worcester (USA), Philadelphia Museum of Art w Filadelfii (USA) i Fitzwilliam Museum w Cambridge (Wielka Brytania)².

Jako pierwsza, scharakteryzowana zostanie broń w zbrojowni założonej przez amerykańskiego przedsiębiorcę branży stalowej, John'a Woodman Higgins'a (1874-1961) w Worcester w 1927 r.³ W kolekcji tej jest mniej eksponatów broni niż w Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku, ale są one dla nas bardzo interesujące i cenne. Niestety wszystkie eksponaty to części; nie znajduje się w tej kolekcji żadna pełna zbroja. Jednak warto jest poznać zachowane fragmenty, bo chociaż dzisiaj są w obcym posiadaniu nie oznacza, że nas nie interesują. Wręcz przeciwnie, fascynując świadczą o zamożności materialnej i potędze militarnej rodu Radziwiłłów. Wszystkie części uzbrojenia są produkcji niemieckiej, co jest zrozumiałe ze względu na ożywione kontakty handlowe Rzeczypospolitej z miastami Rzeszy, szczególnie Augsburgiem i Norymbergą. Wśród wykonawców możemy rozpoznać tylko produkty Kolmana Helmschmida (1470/1471-1532)⁴, niezrównanego twórcy

¹ M. Cieśla, *Zbrojownia Radziwiłłów z Nieświeża i broń związana z Polską w Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XLVI, 2009, s. 23-54.

² Z. Żygulski jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 1982, s. 17; M. Cieśla, *Broń renesansowa na Śląsku*, Racibórz 2008, s. 11.

³ Informacje o niej wraz z dokumentacją fotograficzną przekazali mi dr Jeffrey L. Forgeng oraz Paul S. Morgan Curator, profesor nauk humanistycznych – Worcester Polytechnic Institute, za które w tym miejscu chcę im serdecznie podziękować. Dziękuję również mecenasowi Przemysławowi Janowi Blochowi, prezesowi Fundacji Blochów z Nowego Jorku za nadesłane fotografie.

⁴ W. Boenheim, *Meister der Waffenschmiedekunst von XIV bis ins XVIII Jahrhundert*, Berlin 1897, s. 43-48; B. Thomas, *Deutsche Plattnerkunst*, München 1944, s. 49; O. Gamber, Ch. Beaufort, *Katalog der Leibrückkammer, cz. 2: (1530-1560)*, Kunsthistorisches Museum Wien, Hofjagd-und Rüstkammer (ehem. Waffensammlung), Busto Arsizio 1990, s. 248. Dokonania platnerskie Kolmana Helmschmida scharakteryzował Ortwin Gamber. Vide: O. Gamber, *Kolman Helmschmid, Ferdinand I. und das*

garniturów zbroi dla najważniejszych osobistości swojej epoki. Jego dzieła są ozdobą największych światowych kolekcji muzealnych.

Podany jest wykaz obiektów i ich numer katalogowy. Niżej podany spis został opracowany w zbrojowni Higginsa w Worcester i przedstawiony zostanie w takim samym układzie, jak w oryginalnej wersji z krótkim komentarzem autora niniejszej publikacji. Do niektórych eksponatów dostępna jest dokumentacja fotograficzna.

1. WZMOCNIAJĄCA PŁYTA CIEMIENIOWA NA DZWON HEŁMU (KALOTA)⁵

- Kolman Helmschmid (1470/1471-1532)
- Niemcy (Augsburg), 1525 - 1530
- Stal i mosiądz
- nr inw. 2527.a.3

Dawniej ochrona miała standardowy grzebień, później zmodyfikowany i dopasowany do obecnego dzwonu hełmu. Oryginalne jej mocowanie pozostaje nieznanne. Otwory sworzni nie wyglądają na oryginalne a skrzydełka pokazują oznaki rozszerzania na zewnątrz, przystosowane do zasłony hełmu nr inw. 2527.

Wzmacniająca napierśnik do wolnego turnieju (fot. Jeffrey L. Forgeng)

2. WZMACNIAJĄCY NAPIERŚNIK DO WOLNEGO TURNIEJU (CZĘŚĆ GARNITURU ZBROI)⁶

- Prawdopodobnie Kolman Helmschmid (1470/1471-1532), dekoracja prawdopodobnie Daniel Hopfer starszy (1470-1536)⁷
- Niemcy (Augsburg), 1520 – 1525
- Stal
- nr inw. 2527.d

Jest to część zbroi używanej do wolnego turnieju⁸. Wzmocnienie to było przykręcone na napierśnik zbroi bojowej. Śruba montażowa znajduje się w górnej części

Tsunische Skizzenbuch, „Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien”, t. LXXI, 1975, s. 9-38.

⁵ S. V. Grancsay, *Catalogue of Armor the John Woodman Higgins Armory*, Worcester 1961, s. 54-55.

⁶ *Ibidem*, s. 54-55.

⁷ W. Boenheim, op. cit., s. 98-99; B. Thomas, O. Gamber, *Konrad Seusenhofer – Studien zu seinen Spätwerken zwischen 1511-1517*, „Konsthistorisk Tidskrift”, t. XVIII, Stockholm 1949, s. 64; L. von Toffl, P. Krenn, *Der Rossharnisch im Landeszeughaus Graz. Histoire und kunstgeschichtliche Betrachtung*, „Waffen- und Kostümkunde”, t. XLVII, z. 2, 2005, s. 119; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 183.

⁸ Wolny turniej – grupowa walka konna polegająca na jednym boju na kopie i jednym na miecze. Vide: O. Gamber *Der Harnisch. Die konstruktion und dekoration der harnische im Stuttgarter codex*, „Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien”, t. LXXVI, 1980, s. 21.

napiersnika wzmacniającego. Lewa taszka, choć pochodząca z tego samego okresu, prawdopodobnie pochodzi z innej zbroi ze zbrojowni Radziwiłłów i nie jest oryginalną częścią analizowanego elementu.

Jednofolgowy fartuch mógł być dołączany, obecnie jest zaginiony. Przy obecnym fartuchu nity są nowe co świadczy, że fartuch jest dorabiany wtórnie. Skrzydło oporowe z prawej strony jest lutowane.

Jest on bardzo podobny do napiersnika zbroi polowej i turniejowej wykonanej przez Kolmana Helmschmida dla Andreasa Sonnenburga, która uważana jest za pierwszy garnitur w stylu renesansowym⁹.

3. DWIE NAŁOKCICE tzw. BRANSOLETKOWE¹⁰

- Niemcy około 1540-1550
- nr inw. 3127.8.a i b

Przypominają z wyglądu kilka podobnych przykładów, wszystkie zrobione w Dreźnie lub Annabergu z cechami tak zwanej „szkoły saksońskiej”¹¹ z około 1540 r. Zbroja ta jest błędnie przypisywana w katalogu Kienbuscha (obecnie w Philadelphia Museum of Art, nr inw. 1977-167-16, sprzedane na aukcji Christie’s w Londynie 26 czerwca 1926 r., zestaw 50)¹², Desideriusowi Helmschmidowi (1513-1579)¹³ i opisana tam jako część garnituru. Kilka zbroi tego typu ma charakterystyczne cechy „szkoły saksońskiej”, jak potrójne romby wypływające z pojedynczych łodyg lub podwójnych motywów

Dwie nałokcice tzw. bransoletkowe
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

⁹ Z. Fuiński, *Garnitur zbroi*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego”, cz. IX i X, Kraków 1988, s. 122; B. Thomas, O. Gamber, *Katalog der Leibrüstkammer*, cz. 1: (500-1530), Kunsthistorisches Museum Wien, Waffensammlung, Wien 1976, ryc. 107, s. 220; O. Gamber, *Kolman Helmschmid...*, s. 28-29; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 27.

¹⁰ C. Blair, *European armour, circa 1066 to circa 1700*, London 1958, s. 125; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 17.

¹¹ J. Mann, *The etched decoration of armour. A study of classification*, „Proceedings of the British Academy”, t. XXVII, [1940], s. 18.

¹² C. O. von Kienbusch, *The Kretzschmar von Kienbusch Collection of Armor and Arms*, Princeton 1963, ryc. IX, s. 22-23.

¹³ W. Boenheim, op. cit., s. 38-42; C. Gurlitt, *Deutsche Turnier, Rüstungen und Platner des XVI. Jahrhunderts*, Dresden 1889, s. 93-97; B. Thomas, *Deutsche...*, s. 49; O. Gamber, Ch. Beaufort, *Katalog der...*, cz. 2, s. 248. Desiderius wykonał tarczę dla króla Filipa II, na której rozjuszony byk, symbol Augsburga, atakuje jeźdźca, który ma na tarczy napis Negrol. Było to przedstawienie rywalizacji pomiędzy Augsburgiem a Mediolanem, z wynikiem korzystnym dla Augsburga, ponieważ byk powalił jeźdźca. Vide: W. Boenheim, op. cit., s. 41; Z. Żygulski, jun., op. cit., s. 155.

lilii. Znajdują się one wyłącznie na zbrojach pochodzenia niemieckiego¹⁴. Element ten mógł z dużym prawdopodobieństwem pochodzić z warsztatu Hansa Rosenbergera (1495-1570)¹⁵, działającego w Dreźnie albo Petera (czynny 1521/24-1560/62)¹⁶ lub Wolfa (zm. 1580)¹⁷ von Speyer z Annabergu¹⁸.

Ochrona jest zamknięta „bransoletkowo”¹⁹. Końcówki wykończone są delikatnym ornamentem sznurowym, podobnie jak poprzeczna oś przebiegająca przez środek. Po bokach na ornamentacyjnym pasku przedstawiony motyw w postaci rybiej łuski.

Przekazane przez Albrechta Radziwiłła w 1927 r. do Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku nr inw. 27.183.75a i b. Nabyte do zbrojowni od Parke-Bermet Galleries z Nowego Jorku na sprzedaży nr 1701 zestaw 106, 24-26 października 1956 r.²⁰

4. DWIE PŁYTY PRZEDNIEGO ŁĘKU SIODŁA (prawa i lewa)

- Południowe Niemcy 1520-1525
- nr inw. 365.1a i b
- Kute żelazo

Każda z części prostokątna, lekko zwężająca się na zewnętrznych końcach. Na górze znajdują się otwory montażowe. Końcówki sznurowane, poniżej nich gładki pas. Pozostała powierzchnia żłobkowana wypukłymi żebrami, dodatkowo nacinanymi.

Dwie płyty przedniego łęku siodła
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

Ze zbrojowni Radziwiłłów w Nieświeżu zakupiona na aukcji w Christie's w Londynie 26 czerwca 1926 r., zestaw 130a nabyty przez York Galleries z Nowego Jorku. Odkupione przez John'a Woodman Higgins'a 20 kwietnia 1928 r. i przekazane do muzeum 15 grudnia 1931 r.

¹⁴ J. Mann, *The Wallace Collection Catalogues, European Arms and Armour*, t. I, London 1962, ryc. 16, s. 34-36; idem, *Exhibition of Armour made in the Royal Workshops at Greenwich. H. M. Tower of London 22nd May-29th September 1951*, London 1951, nr kat 8, s. 3; A. R. Dufty, *European armour in the Tower of London*, London 1968, ryc. XXIV. W Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie znajduje się jedna z takich zbroi (nr inw. 52901). Przed II wojną światową była ozdobą kolekcji hrabiego Zedlitz'a (Sedlitz'a) na Śląsku. Ma na nabiodrkach potrójne romby. A. Rohr, *Die Braunschweigischen Prunkharnische des Herzog Julius*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Historische Waffen-und Kostümkunde”, t. XXX, z. 1-2, 1988, s. 125, poz. 21.

¹⁵ C. Gurlitt, op. cit., s. 46-53; B. Thomas, *Deutsche ...*, s. 51.

¹⁶ C. Gurlitt, op. cit., s. 29-43; W. Boehem, op. cit., s. 206-207; B. Thomas, *Deutsche...*, s. 51.

¹⁷ C. Gurlitt, op. cit., s. 53-64; B. Thomas, *Deutsche...*, s. 51.

¹⁸ J. Mann, *The etched...*, s. 18-19.

¹⁹ C. Blair, op. cit., s. 125; V. Norman, *Arms and Armour*, London 1964, s. 72; L. G. Boccia, *Dizionario terminologici. Armi difensive del Medioevo all' Eta Moderna*, Florence 1982, rys. 50G-H.

²⁰ M. Cieśla, *Zbrojownia Radziwiłłów...*, nr 79, s. 38.

5. DWIE PŁYTY TYLNEGO ŁĘKU SIODŁA²¹

- Południowe Niemcy (być może Augsburg) około 1525 r.
- nr inw. 365.2
- Polerowana stal

Złożone z dwóch zachodzących z siebie połówek, teraz zespolone (zespawane), wykonane w kształcie ludzkich łądźwi. Górne płyty wykończone sznurową dekoracją. Po bokach półokrągły pas ze sznurową ornamentyką, mający imitować ludzkie pośladki. Całość jest żłobkowana. Otwory montażowe znajdują się na rogach i w środku na górze. Zachowały się trzy oryginalne śruby.

Dwie płyty tylnego łęku siodła
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

Ze zbrojowni Radziwiłłów w Nieświeżu zakupiona na aukcji w Christie's w Londynie 26 czerwca 1926 r., zestaw 130a, nabyte przez York Galleries z Nowego Jorku. Odkupione przez John'a Woodman Higgins'a 20 kwietnia 1928 r. i przekazane do muzeum 15 grudnia 1931 r.

6. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Południowe Niemcy (Norymberga) około 1520-1525
- nr inw. 478.2
- Stal

7. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Południowe Niemcy (Norymberga) około 1520-1550
- nr inw. 479.a-c
- Stal

Składa się z płyty środkowej i dwóch płyt bocznych połączonych zawiasami. Każda część wykuta z jednego kawałka metalu z zakrzywioną dolną krawędzią. Dolne i górne końcówki,

Napiersnik zbroi na konia
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

²¹ Podobne siodło jest częścią zbroi polowej i turniejowej, wykonanej przez Kolmana Helmschmida dla króla Czech, Ferdynanda Habsburga (1503-1564) w 1526 r. Vide: B. Thomas, O. Gamber, *Katalog der...*, cz. 1: (500-1530), ryc. 115, s. 222.

wykończone szerokimi taśmami, rozdzielonymi przez niskie żebro. Na górnym pasie środkowej płyty znajduje się stempel norymberskiej marki miejskiej (kontrolnej). Dodatkowo na tej i prawej płycie wygrawerowane trzy kliny. Na lewej płycie od wewnętrznej strony trzy małe kółka i klin.

Pozostałe części tej zbroi znajdują się w Philadelphia Museum of Art nr inw. 1977-167-298 oraz 1977-167-299²².

8. PARA NABIODRKÓW Z NAKOLANKAMI W STYLU „MAKSYMILIAŃSKIM”

- Południowe Niemcy około 1520-1525
- nr inw. 582.a-b

Posiadają po jednym dużym sercowatym skrzydełku. Na dole po bokach, są dwa otwory, służące do łączenia z nagołenicami. Jest to element rozłączny tzw.

krótkich nabiodrków z nakolankami do montowania zbroi trzyćwierciowej. Nabyte przez Liberty & Co. na aukcji w Christie’s w Londynie 26 czerwca 1926 r. Odkupione przez John’a Woodman Higgins’a i przekazane do muzeum 15 grudnia 1931 r.

Para nabiodrków nakolankami w stylu „maksymiliańskim”
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

9. NACZÓLEK NA ŁEB KONIA W STYLU „MAKSYMILIAŃSKIM”

- Południowe Niemcy około 1520 r.
- nr inw. 583
- Żelazo

Lewa ochrona uszu jest dodana, prawa rekonstruowana. Niektóre nity mogą być oryginalne.

Nabyte przez Liberty & Co. na aukcji w Christie’s w Londynie 26 czerwca 1926 r. Odkupione przez John’a Woodman Higgins’a i przekazane do muzeum 15 grudnia 1931 r.

Naczólek na łeb konia w stylu „maksymiliańskim”
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

²² Vide: pozycja nr 20 i 21 Philadelphia Museum of Art w niniejszej publikacji.

10. OKUCIE PRZEDNIEGO ŁĘKU SIO- DŁA

- Południowe Niemcy (Augsburg lub Norymberga) około 1520 r.
- nr inw. 587
- Stal, mosiądz

Składa się z trzech oddzielnych płyt, środkowej i dwóch bocznych. Wszystkie dekorowane są parą inkrustowanych nitów o mosiężnych główkach z grawerowanymi podkładkami. Końcówki płyt są wytłaczane i sznurowane. Płyta środkowa jest nieregularnie obcięta, klinowego kształtu ze sferoidalną wytłaczaną i wydłużoną kulą. W środku dekorowana poprzecznym, sznurowanym żebrzem. Boczne części jednolicie żłobkowane i obramowane grawerowanymi liniami.

Części te zostały sprzedane 29 czerwca 1926 r. na aukcji Christie's w Londynie, pod numerami 20, 41 i 59. Wszystkie były opisane jako żłobkowane z wczesnego XVI w., pochodzenia niemieckiego. Zostały zakupione przez Theodore Offerman'a z York Galleries w Nowym Jorku a następnie odkupione przez John'a Woodman Higgins'a 28 czerwca 1928 r. Przekazane do muzeum 15 grudnia 1931 r.

Okucie siodła łęku przedniego
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

11. WZMACNIAJĄCY PODBRÓDEK Z KRATOWANĄ TARCZĄ DO STARCIA W PŁOT NA SPOSÓB NIEMIECKI²³

(na tępe kopie)

- Południowe Niemcy (prawdopodobnie Augsburg) około 1560 r.
- nr inw. 588
- Stal

Podbródek wyprofilowany na kształt dolnej, lewej strony hełmu zamkniętego, z otworami montażowymi. Górna końcówka ukształtowana w szparę wzrokową, lekko zaokrąglona, przedłużająca się w górę i zakrywająca sworzeń zasłony hełmu. Prawa strona jest głęboko wycięta do okienka oddechowego zasłony hełmu. Przez środek przebiega pionowa oś. Całość tworzy ochronę brody, lewej części twarzy i szyi.

Wzmacniający podbródek z kratowaną
tarczą do starcia w płot na sposób niemiecki
(fot. Jeffrey L. Forgeng)

²³ S. V. Grancsay, op. cit., s. 89.

Kratowana tarcza jest nieregularnie trapezowata, wymodelowana na kształt ramienia. Dolna końcówka jest lekko zakrzywiona na zewnątrz z zaokrąglonymi rogami. Jej wzmocnieniem są kratowane cienkie sztabki. Podobna sztabka tworzy ramę tarczy. Otwory montażowe numerowane od 1 do 3 (są to wygrawerowane kropki).

Zestaw zakupiony przez Theodore Offerman'a z York Galleries w Nowym Jorku, a następnie odkupiony przez John'a Woodman Higgins'a 28 czerwca 1928 r. Przekazany do muzeum 15 grudnia 1931 r.

12. AŻUROWY NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Południowe Niemcy (prawdopodobnie Norymberga) około 1520-1525 r.
- nr inw. 892
- Stal, mosiądz, skóra,

Napierśnik wykonany jest z pięciu zespolonych nitami płyt. Środkowa i dwie boczne są dekorowane zagłębionym pasem oraz sznurowym wykończeniem. Przednia płyta dekorowana ośmioma płomienistymi wycięciami, dwie boczne mają po trzy takie elementy. Może on przedstawiać imitację ciętego kostiumu lub płomieniste krzesiwa, występujące w herbie Habsburgów. Końcowe płyty są nieregularnie trapezowate, gładkie a końcówki nie sznurowane. Na głównej płycie z tyłu jest stempel w postaci małego krzyżyka i litery (inicjały) VX.

Ta część była darem księcia Albrechta Radziwiłła dla Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku w 1927 r. Została tam zaopatrzona w numer inwentarzowy 27.183.96. Odkupiony przez John'a Woodman Higgins'a 28 września 1928 r. i przekazany do muzeum 15 grudnia 1931 r.

Wszystkie wymienione eksponaty to części uzbrojenia ochronnego, pochodzące ze zbrojowni Radziwiłłów z Nieświeża. Pojedynczymi egzemplarzami są nałokcice „bransoletkowe” i nabiodrki z nakolankami oraz trzy części siodła rycerskiego. Są również cztery części garniturów zbroi: wzmacniająca płyta ciemieniowa na dzwon hełmu, wzmacniający napierśnik do wolnego turnieju oraz podbródek z kratowaną tarczą. Cztery części reprezentują zbroję na konia. Razem jest dwanaście numerów inwentarzowych.

Następna z kolekcji, w której przechowywane są radziwiłłowskie eksponaty, znajduje się w Filadelfii w USA. Zbrojownia w Philadelphia Museum of Art była

Azurowy napierśnik zbroi na konia
(fot. Jeffrey L. Forgg)

tworzona od samego powstania muzeum. Jednak największy zbiór broni i zbroi otrzymała w spadku po nowojorskim kolekcjonerze Carlu Ottonie Kretzschmar von Kienbusch (1884-1976)²⁴. W 1977 r. cała kolekcja, wraz z biblioteką i archiwum, została przekazana do muzeum i wyeksponowana w stylu tradycyjnego arsenału europejskiego, zgodnie z wolą darczyńcy.

Tutaj również podany zostanie wykaz obiektów zgodnie z oryginalnym tekstem²⁵. Niektóre przedstawione poniżej eksponaty mają ten sam numer inwentarzo- wy. Oznacza to, że obecnie złożone są w jeden komplet. Również w tym przypadku autor pokusi się o komentarz do niektórych eksponatów. Zrozumiałe, że będą to tylko te, do których (oprócz opisu) dysponuje dokumentacją fotograficzną.

13. PARA NABIODRKÓW

- Niemcy, Norymberga około 1510-1515 r.
- Stal
- nr inw. 1977-165-5 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

14. OPADAJĄCA ZASŁONA (WĘGIERSKA ZASŁONA)

- Niemcy (Augsburg) prawdopodobnie Kolman Helmschmid około 1530 r.
- Stal trawiona oraz częściowo czerniona i złocona, mosiądz
- nr inw. 1977-167-213

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977

15. ZBROJA POLOWA

- Niemcy około 1535-1540 r.
- Stal, skóra
- nr inw. 1977-167-16

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977

Ochrona głowy ma kształt hełmu zamkniętego. Jego dzwon nie posiada grzebie- nia, za to ma mocno zaznaczoną ość, po bokach której łatwo ześlizgiwało się ostrze broni białej. Na bocznych śrubach przymocowany ruchomy daszek, na górze którego znajduje się dekoracja w kształcie płatków kwiatów. W środku na dole trzpień dzie- lący szparę wzrokową na dwie części. Hełm zamykany z prawej strony na sprężynu-

²⁴ Katalog tej prywatnej kolekcji powstał w 1963 r. Vide: C. O. von Kienbusch, *The Kretzschmar von Kienbusch Collection of Armor and Arms*, Princeton 1963.

²⁵ Spis nadesłał Pierre Terjanian, kustosz Działu Broni i Zbroi, Departamentu Europejskiej Sztuki De- koracyjnej i Rzeźby do 1700 roku, Philadelphia Museum of Art w Filadelfii, za co pragnę mu serdecznie podziękować.

jący zatrzask. Dalej z tyłu otwory słuchowe. Ochrona twarzy zrobiona w kształcie tzw. „małpiej mordki”²⁶ w wieloma otworami oddechowymi w dolnej części. Do hełmu przymocowana jest na dole śrubą. W pozycji zamkniętej utrzymuje ją sprężynujący sworzeń, naciśnięcie którego powoduje jej opadnięcie. Zwana jest ona w literaturze przedmiotu „opadającą zasłoną” lub „węgierską zasłoną”²⁷. Daszek i zasłona w części wzrokowej wykończona ornamentem sznurowym. Hełm na dole posiada gruby nacinany wałek, obracający się na takim samym elemencie obojczyka. Ta ochrona głowy klasyfikowana jest na pograniczu hełmu zamkniętego i szturmaka.

Obojczyk czterofolgowy, gładki, posiada po bokach wieszaki mocujące naręczniki. Napierśnik z tapulem²⁸, zakończony na górze wygiętym na zewnątrz, nacinanym wałkiem. Z prawej strony znajduje się składany hak na kopię. Naplecznik ukształtowany na wzór muskulatury pleców, połączony z folgową, prosto zakończoną ochroną łędźwi. Fartuch trzyfolgowy, do niego przymocowane paskami skórzanymi ze sprzączkami jednoczęściowe taszki. Ochronę ręki tworzą lekkie, trzyfolgowe naramienniki, rurowe opachy i zarękawia, „bransoletkowe” nałokcice i rękawice mitynki, czterofolgowe w nadgarstkach i sześćfolgowe w palcach. Na kostkach palców nacinane zgrubienie. Do naramienników należały jeszcze dwie okrągłe tarczki opachowe, obecnie zaginione.

Nabiodrki na górze półokrągłe z jedną folgą. Nakolanki jednofolgowe na górze i dwufolgowe na dole z dużym skrzydełkiem w kształcie serca. Nagolenice z ością w środku, zamykane na sprężynujący zatrzask. Trzewiki mają kształt „krowich pysków” lub „niedźwiedzich łap”²⁹, ośmiofolgowe. Na nich trzy dekoracyjne ości wychodzące z jednego punktu i rozchodzące się: środkowa na wprost,

²⁶ C. Blair, op. cit., s. 134; H. L. Blackmore, *Arms and Armour*, London 1965, s. 58; N. Di Carpegna, *Antiche Armie del sec. IX al. XVIII gia Collezione Odescalchi*, Roma 1969, nr kat. 39; J. Mann, *The Wallace Collection...*, t. I, ryc. 71, s. 133-134; L. G. Boccia, op. cit., rys. 22F; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 24.

²⁷ W. von. Fanger, *Innsbrucker Plattnerarbeiten in einer Braunschweiger Sammlung*, „Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen-und Kostümkunde”, t. XXII, z. 1, 1980, s. 65-66, ryc. 3-3b, s. 68; *Real Armeria de Madrid. Catalogue du Musée des Armures*, Madrid 1868, obj. 378; N. Di Carpegna, op. cit., nr kat. 95, 96, 98; O. Gamber, Ch. Beaufort, *Katalog der ...*, cz. 2, ryc. 20, s. 56-57; J. Mann, *The Wallace Collection...*, t. I, ryc. 63, s. 145; L. G. Boccia, op. cit., rys. 24A-B; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 24.

²⁸ H. Müller, *Historische Waffen. Kurze Entwicklungsgeschichte der Waffen vom Frühfeudalismus bis zum 17. Jahrhundert*, Berlin 1957, s. 98. Tapul – etymologia terminu jest nieznaną; zastosowany został w XIX w. przez bronioznawców angielskich w odniesieniu do ostrego występu pojawiającego się w napierśnikach zbroi, głównie niemieckich, od ok. poł. XVI w.; termin zarzucony obecnie w Anglii, utrzymuje się w nauce niemieckiej i polskiej. *Słownik Terminologiczny Sztuk Pięknych*, red. S. Kozakiewicz, Warszawa 1976, s. 458; J. Mann, *The Wallace Collection...*, t. I, s. XLIX; Z. Żygulski, jun., op. cit., s. 155.

²⁹ C. Blair, op. cit., s. 130; H. L. Blackmore, op. cit., s. 50; A. Bołdyrew, *Produkcja i koszty uzbrojenia w Polsce w XVI wieku*, Warszawa 2005, s. 111; A. Nowakowski, *Uzbrojenie ochronne*, [w:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450-1500*, red. A. Nowakowski, Toruń 1998, s. 98; O. Gamber, *Glossarium Armorum. Arma Defensiva*, Graz 1972, ryc. 78.2; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. , 18.

boczne na prawo i lewo. Z tyłu wycięcia do ostróg, obecnie zaginionych. Na zbroi w pasach występuje motyw dekoracyjny „rybiej łuski”, na taszkach zaś związane w połowie lilijki³⁰.

16. KIRYS (NAPIERŚNIK I NAPLECZNIK) ZBROI KRZYSZTOFA MIKOŁAJA RADZIWIŁŁA (1547-1603) lub MIKOŁAJA KRZYSZTOFA RADZIWIŁŁA (1549-1616)

- Niemcy lub Polska około 1580 r.
- Stal, trawiona oraz częściowo czerniona i złocona, mosiądz, skóra
- nr inw. 1977-167-158

Kirys (fot. Przemysław Jan Bloch)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

Kirys złożony z napierśnika i naplecznika. Napierśnik na dole posiada trzy folgi brzuszne zachodzące na siebie z dołu do góry oraz jednofolgowy, wygięty na zewnątrz fartuch. Sama zbroja to typ „anima”, złożona z horyzontalnych folgowych pasów³¹, z dekoracją roślinną oraz ósemkami i iksami. W środkowym szerokim, pionowym pasie jest tylko roślinna ornamentacja.

Naplecznik nie posiada dekoracji. Wykonany jest z jednej płyty, ukształtowanej na wzór muskulatury pleców, bez ochrony łędźwi. Ma tylko $\frac{3}{4}$ wysokości napierśnika. Obydwa elementy połączone na górze paskami skórzanymi ze sprzączkami, na dole cienkim skórzanym paskiem ze sprzączką.

Opisany powyżej pancerz jest jednym z najstarszych elementów ochronnych tworzącej się za panowania Króla Stefana Batorego husarii.

³⁰ Zbroja z dekoracją „rybiej łuski” znajduje się w Wallace Collection w Londynie nr inw. A 33. Vide: J. Mann, *The Wallace Collection...*, t. I, ryc.18, s. 38-39 oraz w zbrojowni w Leeds nr inw. II. 22. Vide. A. R. Dufty, op. cit., ryc. XXIV; J. Mann, *Der Harnisch des Reisen in Londoner Tower und der Ätzer A B*, „Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde”, t. XIII, z. 1, 1932, s. 27-31. Zbroja z lilijką znajduje się m.in. w Wallace Collection nr inw. A 31. Vide: J. Mann, *The Wallace Collection...*, t. I, ryc. 16, s. 34-36. Dekoracja ta występuje również na płytach nagrobnych z terenu Śląska. W taki motyw dekoracyjny jest zaopatrzona zbroja księcia Jana Podiebrada. Vide: M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 124-125.

³¹ A. R. Dufty, op. cit., ryc. CXV; L. G. Boccia, op. cit., rys. 47B; O. Gamber, *Glossarium Armorum...*, ryc. 70.3; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 16.

17. NACZÓŁEK NA ŁEB KONIA

- Niemcy około 1515 r.
- Stal, mosiądz
- nr inw. 1977-167-21 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

18. NACZÓŁEK NA ŁEB KONIA

- Niemcy około 1515-1520 r.
- Stal
- nr inw. 1977-167-271

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

Naczółek wykonany w stylu „maksymiliańskim” ze środkową ością i przyśrubowaną tarczką bez herbu. Na górze znajduje się dwanaście rozchodzących się promieniście kanelur (po sześć z każdej strony), na dole dziesięć takich samych elementów (po pięć z każdej strony).

19. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Niemcy około 1510-1520 r.
- Stal
- nr inw. 1977-167-5 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

20. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Niemcy (Norymberga) około 1510-1515 r.
- Stal
- nr inw. 1977-167-298

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

21. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA

- Niemcy (Norymberga) około 1510-1515 r.
- Stal
- nr inw. 1977-167-299

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

22. SIODŁO RYCERSKIE

- Niemcy około 1515-1520 r.
- Stal, mosiądz
- nr inw. 1977-167-5 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

23. PARA BLACH BOCZNYCH ZBROI NA KONIA

- Niemcy około 1515-1520 r.
- nr inw. 1977-167-21 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

24. NAPIERŚNIK I PŁYTA ZADNIA ZBROI NA KONIA

- Niemcy około 1530-1550 r.
- Stal wycinana ażurowo
- nr inw. 1977-167-21 (jedna z części)

Dar: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977 r.

W przypadku zbrojowni Philadelphia Museum of Art na dwanaście eksponatów, siedem to części zbroi na konia i jedno siodło rycerskie. Ciekawym egzemplarzem jest kirys, przypisywany Krzysztofowi Mikołajowi Radziwiłłowi lub Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi oraz jedna pełna zbroja polowa. Z pozostałych części jest opadająca zasłona i para nabiodrków.

Kolejnym muzeum przechowującym części zbroi z kolekcji nieświeskiej jest Fitzwilliam Museum w Cambridge. Ze względu na brak literatury dotyczącej tej placówki, wszystkie informacje zostały pobrane ze strony internetowej³². Na liście muzeów w Anglii wpisane zostało w 1968 r. Jego historia sięga roku 1816, kiedy to Richard, VII wicehrabia Fitzwilliam-Merrion, podarował Uniwersytetowi w Cambridge kolekcję dzieł sztuki wraz z biblioteką oraz funduszami na miejsce ich przechowywania. Kolekcja poprzez dary, zapisy i zakupy stopniowo się powiększała i dzisiaj należy do liczących się zbiorów na wyspach brytyjskich.

W przypadku owej kolekcji wszystkie radziwiłłowskie eksponaty to fragmenty. Nie ma żadnej pełnej zbroi. Jednak warto jest je poznać, ponieważ są to bardzo ciekawe elementy, a w dwóch przypadkach nawet nietypowe i rzadkie w zbiorach muzealnych (ochrony nóg konia).

Wszystkie części uzbrojenia są produkcji niemieckiej. Wśród wykonawców możemy rozpoznać tylko produkty Kolmana Helmschmida (1470/1471-1532)³³.

Nie ma dokumentacji fotograficznej przedstawionych poniżej eksponatów³⁴, dlatego w celu zobrazowania poszczególnych części, podane zostaną ich przykłady ze słownika terminologicznego autorstwa Linello Giovanni Boccia³⁵ oraz foto-

³² www.fitzmuseum.cam.ac.uk

³³ W. Boenheim, op. cit., s. 43-48; B. Thomas, *Deutsche...*, s. 49; O. Gamber, Ch. Beaufort, *Katalog der...*, cz. 2, s. 248; Ch. Foulkes, *The armourer and his craft from the XIth to the XVIth century*, London 1920, s. 133-134; O. Gamber, *Kolman Helmschmid...*, s. 9-38.

³⁴ Mimo starań nie udało się zdobyć dokumentacji fotograficznej z Fitzwilliam Museum.

³⁵ L. G. Boccia, *Dizionario terminologici. Armi difensive del Medioevo all' Eta Moderna*, Florence 1982.

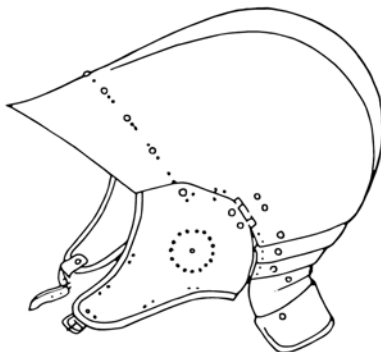
grafie podobnych do analizowanych eksponatów. Podany zostanie wykaz obiektów i ich numer katalogowy z krótkim komentarzem autora.

25. SZTURMAK³⁶

Dzwon z grzebieniem zbudowany z dwóch części. Z przodu daszek, po bokach policzki umieszczone na zawiasach, z tyłu jedna folga ochraniająca kark. U podstawy grzebienia z tyłu została przynitowana tuleja na pióropusz. Na dzwonie sześć ozdobnych, zbiegających się przy grzebieniu linii.

- Północne Niemcy, prawdopodobnie Drezno – około 1600 r.
- Stal
- nr inw. HEN.M.1A-1933
- połączona ze złożoną półbroją nr inw. HEN.M.1A-E-1933

Dar: James Stewart Henderson

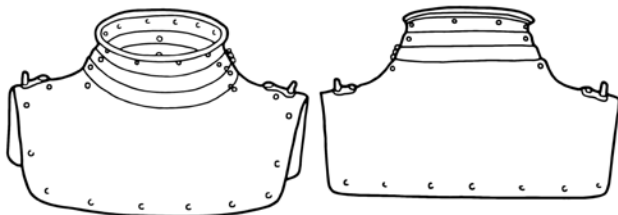
Szturmak (L. G. Boccia, op. cit., 28D)

26. OBOJCZYK³⁷

Wykonany z czterech folg z przodu i czterech z tyłu. Wewnątrz połączony paskami skórzanymi, które mocowane są nitami. Po bokach dwa wieszaki do montowania naramienników.

- Około 1550 r.
- Stal
- nr inw. HEN.M.1B-1933
- połączony ze złożoną półbroją nr inw. HEN.M.1A-E-1933

Dar: James Stewart Henderson

Obojczyk (L. G. Boccia, op. cit., 32B-BI)

³⁶ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=17699&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

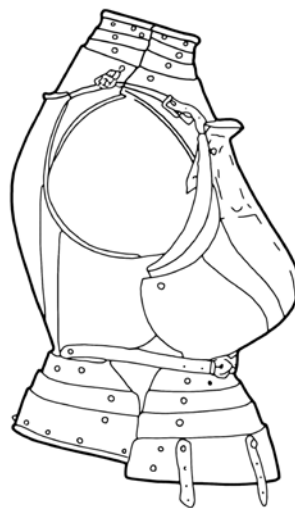
³⁷ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=17700&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

27. KIRYS (NAPIERŚNIK I NAPLECZNIK)³⁸

Napiersnik ma po bokach po jednej foldze pachowej a na dole dwufolgowy fartuch. Jego znaczna waga (4,68 kg) świadczy, że był napierśnikiem wzmacniającym, zakładanym i produkowanym w celu ochrony przed bronią palną. Naplecznik, znacznie lżejszy (1,78 kg), zakończony jest jedno-folgową ochroną łądźwi.

- Około 1560 r.
- Stal
- nr inw. HEN.M.1C-1933
- połączone ze złożoną półzbroją nr inw. HEN.M.1A-E-1933

Dar: James Stewart Henderson

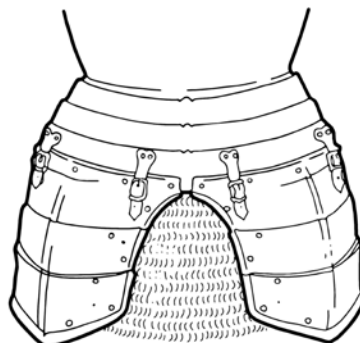
Kirys – napierśnik i naplecznik
(L. G. Boccia, op. cit., 36E)

28. TASZKI (PARA)³⁹

Para pięciofolgowych taszek, zachodzących na siebie z góry na dół do zbroi polowej. Ostatnia dolna folga zaokrąglona, ze szpicem w środku.

- XIX w.
- Stal
- nr inw. HEN.M.1D-1933
- połączone ze złożoną półzbroją nr inw. HEN.M.1A-E-1933

Dar: James Stewart Henderson

Fartuch i taszki (L. G. Boccia, op. cit., 45E)

³⁸ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=17705&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

³⁹ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=17707&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

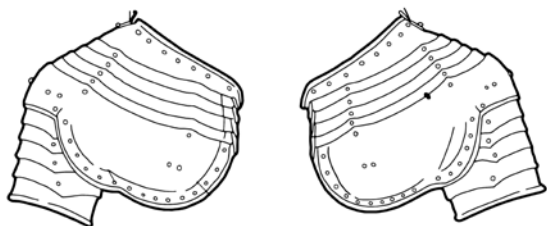
29. NARAMIENNIKI I NARĘCZAKI⁴⁰

Para naramienników i naręczaków tworząca jednorodny komplet. Siedmiofolgowe naramienniki, połączone w środku paskami skózanymi, mocowanymi do blach nitami. Naręczaki składają się z opachy, nałokcicy i zarękawia.

- Około 1610 r.
- Stal
- nr inw. HEN.M.1E-1933

połączone ze złożoną półzbroją nr inw. HEN.M.1A-E-1933

Dar: James Stewart Henderson

Naramienniki
(L. G. Boccia, op. cit., 48L)

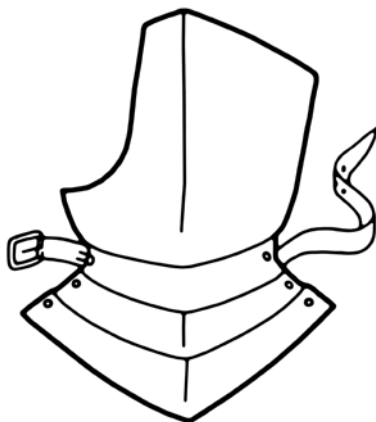
Naręczak
(L. G. Boccia, op. cit., 52B)

30. PODBRÓDEK WZMACNIAJĄCY⁴¹

Część przeznaczona do turnieju i do walki w polu. Wykuty z jednej płyty, dokładnie zakrywa lewą część twarzy i szyję. Na górze po lewej stronie zakończony prosto, tworzy w ten sposób wraz z zasłoną hełmu szparę wzrokową. Górne rogi są zaokrąglone. Z prawej strony znajduje się zaokrąglone wycięcie. Końcówki oprócz wizjera i wycięcia z prawej strony są trawione w wąskich paskach wicią roślinną na czernionym podkładzie.

- Północne Niemcy, lata 1550-1560
- Stal
- nr inw. HEN.M.61-1933

Dar: James Stewart Henderson

Podbródek wzmacniający
(L. G. Boccia, op. cit., 25N)

⁴⁰ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=17708&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

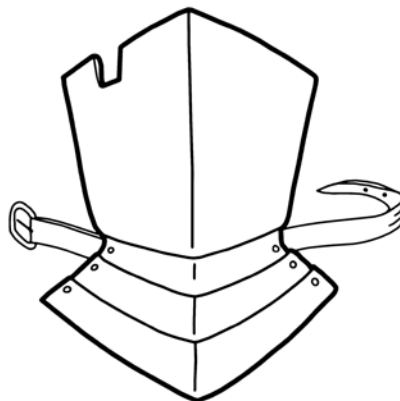
⁴¹ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18383&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

31. PODBRÓDEK WZMACNIAJĄCY⁴²

Część przeznaczona do turnieju i do walki w polu. Wykuty z jednej płyty, dokładnie zakrywa prawą i lewą część twarzy do poziomu oczu oraz szyję. Jego górna część jest ukształtowana prosto, tworząc szczylinę wzrokową. Końcówki mają mocno zaokrąglone narożniki. Po prawej stronie szyi i na dolnym brzegu są umieszczone mosiężne nity o okrągłych główkach. Takie same elementy, występują po lewej stronie szyi w połowie wysokości z lewej strony. Podbródek mocowany był paskiem skórzanym ze sprzączką o czym świadczą zachowane nity. Jego końcówki są trawione w wąskich paskach, małymi koncentrycznymi kręgami pomiędzy parami kulek na czernionej powierzchni.

- Północne Niemcy, lata 1550-1560
- Stal
- nr inw. HEN.M.62-1933

Dar: James Stewart Henderson

Podbródek wzmacniający
(L. G. Boccia, op. cit., 25Q)

32. OBOJCZYK⁴³

Złożony z trzech folg przednich i trzech tylnych. Przednie folgi są w środku żłobkowane. Górne brzegi drugiej i trzeciej przedniej folgi są esowato cyzelowane w środku. Górna końcówka górnej folgi jest wykończona ornamentem sznurowym. Folgi współpracują ze sobą poprzez skórzane, nitowane paski.

- Południowe Niemcy, połowa XVI w., około 1550 r.
- Stal
- nr inw. HEN.M.126-1933

Dar: James Stewart Henderson

⁴² http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18386&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

⁴³ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18607&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

33. NAŁOKCICA WRAZ Z ZARĘKAWIEM ZBROI KOSTIUMOWEJ (prawa)⁴⁴

Prawa nałokcica i zarękawie do paradnego użycia z dmuchaną i ciętą dekoracją imitującą cywilny strój. Nałokcica jest uformowana z dużej, pojedynczej na kształt muszelki płyty. Jej górne i dolne brzegi są wypukłe i zbiegają się na zewnątrz łokcia w dużą środkową fałdę. Obrzeża są zakręcone do wewnątrz na kształt walka z nacinanymi liniami. Wydatny guz w środku nałokcicy jest zamknięty przez dwie grupy potrójnych żłobków, każda z nich podkreślona przez parę nacinanych linii zbiegających się wewnątrz nałokcicy. Dwie pionowe grupy takich żłobków dekorują przód nałokcicy, obydwie powyżej i poniżej guza, podczas gdy trzy bardziej dekoracyjne znajdują się na guzie.

Szerokie brzegi leżące pomiędzy tymi grupami żłobków są dekorowane smukłymi, ukośnie zagiętymi, zagłębionymi „cięciami”, imitującymi współczesny, cywilny strój. Z przodu i z tyłu guza, znajduje się po parze wyrównanych nitów, służących do mocowania skórzanych pasków, łączących analizowany element z opachą i zarękawiem.

Zarękawie jest wykonane na kształt rury. Zwęża się ku nadgarstkowi, imitując w ten sposób „workowaty” wygląd współczesnych rękawów. Rura składa się z górnej i dolnej części, połączonych na dole dwoma zawiasami, na górze zapinana na spinkę. Górne brzegi są dekorowane w grupę potrójnych żłobków przez parę nacinanych linii. Cztery pionowe grupy takich żłobków, dekorują zarękawie na zewnątrz i jedna grupa z pojedynczym żłobkiem wewnątrz. Oprócz tego na szerokich pasach środkowych, pomiędzy trzema grupami żłobków jest dekoracja dmuchana, taka sama jak na nałokcicy.

Cięta dekoracja i główny żłobek każdej grupy, zarówno na nałokcicy jak i na zarękawiu, są dekorowane na gładkiej czernionej powierzchni w kandelabrowy⁴⁵ ornament, zwoje listowia splecione z rogami obfitości⁴⁶, zwierzące głowy, głowy

Opacha i nałokcica zbroi kostiumowej
(J. Mann, *The Wallace Collection...*, vol. I,
plate 83, s. 174-175)

⁴⁴ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18627&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

⁴⁵ Kandelabrowy ornament – ornament składający się z motywów arabski lub groteski ułożony w ściśle systematycznym układzie po obu stronach osi pionowej wyrastającej ze statycznej podstawy. Jeden z typowych ornamentów renesansowych i klasycyzmu. *Słownik Terminologiczny...*, s. 202-203.

⁴⁶ Róg obfitości – z tego mitologicznego rogu wysypują się kwiaty, owoce i ziarna zbóż. Według jednej z wersji jego pochodzenia, jest to róg kozy Amaltei, która wykarmiła swoim mlekiem Zeusa. Według innej wersji Herakles w walce o rękę królowej Dejaniry z Acheloosem (bogiem rzeczonym), który przyjął postać byka, ułamał mu róg. Najady nakarmiły ów róg owocami i wonnymi kwiatami i uświęciły go. Ten symbol szczodrości może występować w przedstawieniach personifikacji obfitości, pokoju, Europy i bogini Demeter (Ceres). Vide: S. Carr-Gomm, *Słownik symboli w sztuce*, Warszawa 2005, s. 208.

cherubinów⁴⁷, trofeów i broni (armatury). Prawdopodobnie płatnerz – Kolman Helmschmid (1470/1471-1532), dekorator – Daniel Hopfer starszy (1470-1536)⁴⁸.

- Południowe Niemcy (Augsburg), około 1515 r.
- nr inw. M.1.6-1936

Dar: Mrs E. W. Stead and Mr Gilbert Stead

Napiersnik z tego kompletu posiada Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (nr inw. 190*)⁴⁹. Jest zrobiony w kształcie mi-parti (fr. podzielony na pół)⁵⁰, kolorystycznie rozdzielony jest na dwie połowy przez środek, różniące się barwą i kształtem materiału (Fot. 24). Zrobiony jest na wzór ubioru niemieckich lancknechtów⁵¹. Prawy naręczak z nałokcją przechowuje Metropolitan Museum of Art. w Nowym Jorku (nr inw. 42.5025a i b)⁵². Dwie folgi prawego barku tej zbroi znajdują się pod numerem 39 niniejszej publikacji.

34. OCHRONA BARKU ZBROI KOSTIUMOWEJ⁵³

Do paradnego użycia z „dmuchaną i ciętą” dekoracją imitującą cywilny strój. Pierwsza i trzecia folga są głębsze niż reszta. Górne i dolne brzegi pierwszych trzech folg są wywinięte do wewnątrz i wyraziście sznurowane z parą nacinanych linii, oddzielających brzegi od sznurowania. Każda wywinięta jest równolegle przez wypukłe dekorowane żebro i dopasowany sznurowy ornament. Pomiędzy każdym pasem, występuje trawiona dekoracja w postaci zwojów listowia i kwiatowych głów, na punktowym czernionym podkładzie. Wewnętrzne sznurowane grzbie-

Napiersnik zbroi kostiumowej
(fot. Mariusz Cieśla)

⁴⁷ Cherubin – w literaturze żydowskiej, chrześcijańskiej i islamskiej uskrzydłona istota niebiańska o wyglądzie ludzkim, zwierzęcym lub ptasim podtrzymująca tron bóstwa. Te niebiańskie istoty, wywodzące się ze starożytnej mitologii i ikonografii bliskowschodniej, pełniły ważną funkcję liturgiczną i wstawienniczą w hierarchii aniołów. Starotestamentowe opisy podkreślają raczej ich nadnaturalną ruchliwość i kultową rolę jaką pełnią, podtrzymując tron Boga, niż ich funkcje orędownicze. W chrześcijaństwie cherubiny zaliczają się do wyższej hierarchii anielskiej – i jako niebiańsko orszak boga – nieustannie oddają mu cześć. *Encyklopedia Britannica*, t. VI, Poznań 1998, s. 433

⁴⁸ W. Boenheim, op. cit., s. 98-99; B. Thomas, O. Gamber, *Konrad Seusenhofer...*, s. 64; L. von Toifl, P. Krenn, op. cit., s. 119; M. Cieśla, *Broń renesansowa...*, s. 183.

⁴⁹ Z. Żygulski, jun., *Stara broń w polskich zbiorach*, Warszawa 1982, nr kat. 137; O. Gamber, *Kolman Helmschmid...*, s. 33; B. Thomas, *Portion of the Rogendorf Armour in the Wallace Collection*, „The Burlington Magazine”, t. XCII, nr 578, 1950, s. 173-174.

⁵⁰ *Słownik Terminologiczny...*, s. 297.

⁵¹ B. Thomas, *Portion of the Rogendorf...*, s. 173-174.

⁵² M. Cieśla, *Zbrojownia Radziwiłłów...*, nr. 114, s. 42.

⁵³ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&prifref=18631&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

ty, każdy z nich ograniczony przez czerniony i trawiony wzór „wilczych zębów”. Wewnętrzne brzegi folg dekorowane w środku esowatym ornamentem. Trzecia folga jest dekorowana w serię siedmiu smukłych, pionowych, lekko zagiętych, zagłębionych cięć, każda dekorowana w parę stylizowanych liści palmy lub paproci. Pierwsza, druga i trzecia folga porusza się na ruchomych nitach, trzecia do siódmej na paskach skórzanych.

Pierwsza folga ma na końcu otwór do mocowania obojczyka, a ostatnia nit do mocowania paska skózanego łączącego ten element z zarękwaniem.

- Południowe Niemcy, druga dekada XVI w.
- nr inw. HEN.M.1.7A-1936
- Obecnie złożona z nałokcicą nr inw. HEN.M.1.7B-1936

Dar: Mrs E. W. Stead and Mr Gilbert Stead

35. NAŁOKCICA ZBROI KOSTIUMOWEJ

(prawa)⁵⁴

Nałokcica do paradnego użycia z „dmuchaną ciętą” dekoracją imitującą cywilny strój. Uformowana z pojedynczej muszelkowej płyty. Jej górne i dolne końcówki są wypukłe i zbiegają się wewnątrz łokcia w środkową fałdę. Górne i dolne brzegi są częściowo wywinięte do wewnątrz. Towarzyszą im zapadnięte dekoracyjne pasy, trawione i złożone w tulipanowe głowy na kreskowej powierzchni. Guz na łokciu jest oddzielony prze parę wypukłych grzbietów zbiegających się wewnątrz nałokcicy. Każdy grzbiet jest dekorowany w ukośne pasy, na przemian kreskowane i gładkie. Reszta nałokcicy z wyjątkiem zewnętrznych i wewnętrznych końcówek dekorowana jest w smukłe, pionowe, zapadnięte „cięcia”. Owe cięcia na górnych i dolnych skrzydełkach są lekko zakrzywione, podczas gdy na środkowym guzie są zakrzywione lub proste.

- Południowe Niemcy, około 1510-1520 r.
- nr inw. HEN.M.1.7B-1936
- Obecnie złożona z ochroną barku nr inw. HEN.M.1.7B-1936

Dar: Mrs E. W. Stead and Mr Gilbert Stead

Opacha i nałokcica zbroi kostiumowej
(J. Mann, *The Wallace Collection...*, vol. I,
plate 83, s. 174-175)

⁵⁴ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&prifref=18633&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

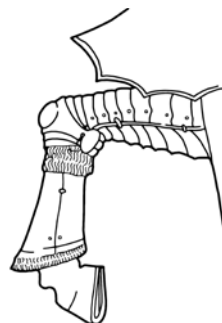
36. OCHRONA NOGI KONIA⁵⁵

Ochrona na lewą przednią nogę konia, ukształtowana z dwunastu folg, połączonych skórzanymi paskami przymocowanymi nitami.

- Południowe Niemcy, połowa XVI w., około 1550 r.
- nr inw. HEN.M.9-1945

Dar: Francis Henry Cripps-Day

Ochrona nogi konia
(L. G. Boccia, op. cit., 73G)

37. NAPIERŚNIK ZBROI NA KONIA⁵⁶

Napierśnik zbroi na konia do użycia przez ciężkozbrojną kawalerię. Wykonany z płyty przedniej i dwóch bocznych. Górne i dolne końcówki wszystkich trzech płyt mają gładkie, wywinięte do wewnątrz pasy. Płyta główna ma trapezowaty kształt, rozszerza się na dole jednocześnie zakrzywiając się, przez co dokładnie zabezpiecza pierś konia. Na górnym brzegu znajduje się dziewięć, a na dolnym jedenaście otworów na zagubione nity, które mocowały wewnętrzne materacowanie. Płyty boczne połączone z centralną dwoma zawiasami.

Napierśnik zbroi na konia
(fot. Mirosław Ciunowicz)

Na środkowej lamówce głównej płyty, wybita jest marka kontrolna (miejska) Norymbergii. Na środkowej płycie z prawej strony, znajduje się znak złożony z trzech okrągłych punktów ułożonych w trójkąt. Taki sam znak powtórzony jest na lewej, bocznej płycie.

- Południowe Niemcy, Norymberga, około 1510-1520 r.
- nr inw. HEN.M.11-1947

Odkupiony: Stead Collection

⁵⁵ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18663&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

⁵⁶ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&priref=18666&_function=_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

38. OCHRONA NOGI KONIA⁵⁷

Ochrona na lewą przednią nogę konia, ukształtowana z dwunastu folg połączonych skórzanymi paskami przymocowanymi nitami.

- Południowe Niemcy, około 1550 r.
- nr inw. HEN.M.14-1947

Odkupione: Leverton Harris Fund

39. DWIE FOLGI OCHRONY PRAWEGO BARKU ZBROI KOSTIUMOWEJ⁵⁸

Dwie folgi ochrony barku do paradnego użycia z dmuchaną i ciętą dekoracją. Składa się z dwóch zachodzących z góry na dół folg, z których pierwsza jest znacznie głębsza niż druga. Brzegi są gładkie, częściowo podwinięte do wewnątrz. Towarzyszą im zapadnięte lamówki dekorowane w trawiony „kandelabrowy” wzór, na gładkiej czernionej powierzchni. Pierwsza folga jest dekorowana poniżej lamówki w pięć smukłych, pionowych „cięć”. Folgi były połączone przez paski skórzane mocowane mosiężnymi nitami.

- Południowe Niemcy, około 1520 r.
- nr inw. HEN.M.1-X

Dar: John Hayward

Ekspонат tworzy jednorodny komplet z numerem 33.

W muzeum uniwersyteckim w Cambridge znajduje się kolejnych 15 eksponatów pochodzących z Nieświeża. Rozbijając je na części są to: napierśnik zbroi na konia, unikatowe części zbroi na nogi konia, szturmak, obojczyki, naramienniki z naręczakami, dwa podbródki wzmacniające do garniturów zbroi oraz części zbroi kostiumowych.

Dalsze poszukiwania zabytków uzbrojenia ze zbrojowni Radziwiłłów, potwierdzą zasobność nieświeskiego arsenału. Sumując 111 części z Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku⁵⁹, 12 z Worcester, 12 z Philadelphii i 15 z Cambridge, otrzymamy 150 zabytków uzbrojenia ochronnego. Wgłębiając się coraz bardziej, widać jakim „potencjałem” artystycznym i stylistycznym dysponowała kresowa radziwiłłowska rezydencja, a przecież zdecydowana większość to części. Utrata i rozproszenie tych zabytków jest dla nauki polskiej wielkim ciosem, dlatego należy „tropić” je i dokumentować na kartach czasopism historyczno-bronioznawczych⁶⁰.

⁵⁷ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&preref=18669&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

⁵⁸ http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/opac/search/cataloguedetail.html?&preref=18613&_function_xslt&_limit_=10, dostęp: 16 II 2011 r.

⁵⁹ M. Cieśla, *Zbrojownia Radziwiłłów...*, s. 45.

⁶⁰ Szczegółowe tabelaryczne zestawienie zostanie zrobione w ostatnim artykule z tego cyklu.

SUMMARY

Radziwiłł Family's arsenal in Nieśwież and arms connected originally with Poland in collections of Higgins Arsenal in Worcester, Philadelphia Museum of Art and The Fitzwilliam Museum in Cambridge

Knowledge about old weapons from Polish arsenals is still so fragmentary. Plenty of objects disappeared during centuries. But it is true, that Polish kings, dukes, magnates, the nobility and burghers possessed many types of weapons at the highest level, as evidenced by many former inventories.

These days is possible to identify, for example, just four armours of Polish kings; one belonged to Zygmunt II August (1548-1572), two to Henryk III (Henri de Valois, 1573-1574), one to Stefan Batory (1575-1586) and some others belonged to Polish magnates (from Radziwiłł and Zamoyski's arsenals). The same situation is with fire- and pole-arm, melee weapons, artillery, etc.

Particularly well-known is weapon from Nieśwież arsenal, preserved in many collections all over the world. The author made an effort to search lost arms, and this article shows effects of that job, introducing some examples of weapons from Radziwiłł Family's arsenal and other Polish in origin, from collection in the USA and the United Kingdom.

РЕЗЮМЕ

Арсенал Радзивиллов в Несвежи и польское оружие в арсенале Хиггинса в Ворчестере, Филадельфийского художественного музея і Музея Фицуильяма в Кембридже.

Сведения о давнем оружии из польских arsenalов недостаточны. Неизвестно какими способом запасы arsenalов исчезали на протяжении столетий. Но ведь короли, магнаты, шляхта и мещане имели оружие самого высокого качества, о чем свидетельствуют прежнее инвентари. Сегодня можно только отождествить четыре доспехи королей Польши, один Сигизмунда II Августа (1548-1572 гг.), два Henri de Valois (1573-1574 гг.) и один Стефана Баторого (1575 – 1586 гг.) и несколько доспехов магнатов в том четыре, связанных с домом Радзивиллов и один Замойский. Очень знаменитое оружие из Несвежи находится во многих коллекциях в мире. Автор пытается найти пропавшее оружие, а данная статья представляет эффекты поиска, представляет оружие из arsenala Радзивиллов а так же оружие связанное с Польшей, а находящееся в в коллекциях в Великобритании и США.

